

१-९ मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः, १०-१४ वसिष्ठपुत्राः। १-९ वसिष्ठपुत्राः इन्द्रो वा, १०-१४ वसिष्ठः। त्रिष्टुप्।

श्वित्यञ्चो मा दक्षिणतस्कपर्दा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमन्दुः।

उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन् मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ ७.०३३.०१

श्वित्यञ्चः- श्वेतवर्णाः। दक्षिणतस्कपर्दाः- दक्षिणचूडाः। धियंजिन्वासः- मेधाप्रीणका उपासकाः।

मा- माम्। अभि प्रमन्दुः- अतोषयन्। हि- खलु। बर्हिषः- हिंसातः। उत्तिष्ठन्। नृन्-
एतानुपासकान्। परि वोचे- ब्रवीमि। मे- मत्तः। दूरात्। अवितवे- गन्तुम्। वसिष्ठाः- अतिशयेन
चित्तवृत्तिस्तम्भकराः। नार्हाः ॥१॥

दूरादिन्द्रमनयन्ना सुतेन तिरो वैशन्तमति पान्तमुग्रम्।

पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात्सुतादिन्द्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ ७.०३३.०२

वैशन्तम्- पात्रस्थं सोमं। पान्तम्- पिबन्तम्। प्रतीकस्थरसानुभूतिमन्तमित्याध्यात्मिके। उग्रम्-
उद्गूर्णम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदेवम्। सुतेन- निष्पन्नेन रसेन। तिरः- तिरोधाय्येव। दूरात्- दूरम्।
अनयन्। पाशद्युम्नस्य- भारूपध्यानपाशेन देवताबन्धकस्य। इन्द्रः सदामने कृतः। ओजिष्ठः सबले
हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्य इति श्रुतेः। वायतस्य- वयुनयुक्तस्य। प्रपदनशीलस्य वा। वय गतौ।
सोमात्- रसात्। सुतात्- निष्पन्नात्। इन्द्रः। वसिष्ठान्- अतिशयेन
चित्तवृत्तिस्तम्भकरानुपासकान्। अवृणीत- अवृणोत् ॥२॥

एवेन्नु कं सिन्धुमेभिस्ततारेवेन्नु कै भेदमेभिर्जघान।

एवेन्नु कै दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिन्द्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ७.०३३.०३

एवेत्- एवमेव। नु- क्षिप्रम्। कम्- सुखेन। सिन्धुम्- नदीं मूलशक्तिधाराम्। एभिः-
एतैर्वसिष्ठैश्चित्तवृत्तिस्तम्भकरैः। ततार- अतरत्। एवेत्- एवमेव। नु। कम्। एभिः। भेदम्- भेदकं
रक्षः। जघान- अहनत्। एवेन्नु कम्- एवमेव सुखेन। दाशराज्ञे- दशेन्द्रियसम्पात इत्याध्यात्मिके।

यत्कारवे दश वृत्राण्यप्रति बर्हिष्मते नि सहस्राणि बर्हय इति श्रुतेर्दश राजानो दशावरणान्येव । तानि दशेन्द्रियाणि । यदिन्विन्द्र पृथिवी दशभुजिरिति श्रुतेर्दशेन्द्रियतर्पका दशभोगा ज्ञायन्ते । दश राजानः समिता अयज्यव इति श्रुतेरदानशीलानि केवलभोगपराणीन्द्रियाणि निर्दिष्टानीति ज्ञायते । इन्द्रः । वसिष्ठाः- अतिशयेन चित्तवृत्तिस्तम्भकराः । वः- युष्माकम् । ब्रह्मणा- उपासनेन मन्त्रेण वा । सुदासम्- शोभनसेवकम् । प्रावत्- प्रकर्षेण ररक्ष ॥३॥

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणामक्षमव्ययं न किला रिषाथ ।

यच्छक्रीषु बृहता रवेणेन्द्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥ ७.०३३.०४

नरः- हे नेतारो वसिष्ठाः । वः- युष्माकम् । ब्रह्मणा- मन्त्रेणोपासनेन वा । पितृणाम्- अस्मत्पूर्वपुरुषाणामस्मदाचार्याणां वा । जुष्टी- प्रीतिः । अक्षम्- रथाक्षम् । अव्ययम्- व्ययामि चालयामीत्यर्थः । न- मा । किल । रिषाथ- क्षीणा भवथ । लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकरथे लक्ष्योन्मुखप्रयाणं सुखेन भवत्वित्यत्रेदं प्रार्थनम् । वसिष्ठाः- हे चित्तवृत्तिस्तम्भकराः । इन्द्रे । शक्वरीषु ऋक्षु । बृहता रवेण- बृहत्साम्ना । शुष्मम्- बलम् । आदधात- धारयत ॥४॥

उद्यामिवेतृष्णजो नाथितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रोदुरुं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकम् ॥ ७.०३३.०५

तृष्णजः- तृष्णासम्पन्नाः । द्याम्- वर्षकं नभः । नाथितासः- याचन्तः । इव । दाशराज्ञे- दशेन्द्रियसम्पाते । वृतासः- वृताः । उदीधयुः- उददीधयन् । स्तुवतः- मन्त्रस्तावकस्य । वसिष्ठस्य- उपासकस्य । उरुम्- विस्तृतं मन्त्रम् । इन्द्रः । अश्रोत्- अशृणोत् । तृत्सुभ्यः- अन्तरायजेतृभ्यः । ऋषिभ्यः । श्वित्यञ्चो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवन्तो असपन्त तृत्सव इति श्रुतेः । लोकम् । अकृणोत्- अकरोत् ॥५॥

दण्डा इवेद्गोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरता वसिष्ठ आदितृत्सूनां विशो अप्रथन्त ॥ ७.०३३.०६

गोअजनासः- गोचालकाः । परिच्छिन्नाः- परिच्छिन्नपत्रोपशाखाः । दण्डा इव । भरताः- हव्यभरणशीला उपासकाः । अर्भकासः- सूक्ष्मा इति भावः । आसन्- अभवन् । वसिष्ठः- ऋषिः । पुरेता- एषां पुरोगामी । अभवत्- बभूव । च । आदित्- अनन्तरम् । तृत्सूनाम्- वृत्रबाधकानां देवानाम् । विशः- प्रजाः । अप्रथन्त- प्रथिता अभवन् ॥६॥

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्त्रिषु प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः ।

त्रयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वा इत्तां अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७.०३३.०७

भुवनेषु- भूर्भुवःसुवर्लोकेषु । त्रयः- अग्निवाय्वादित्याः । रेतः- उदकम् । कृण्वन्ति- कुर्वन्ति । तिस्रः प्रजा ज्योतिरग्राः- अग्निवाय्वादित्याः । आर्याः- स्वामिनः । त्रयो घर्मासः- अग्निवाय्वादित्याः । उषसम् । सचन्ते- सङ्गच्छन्ति । तान्- अमूनग्निवाय्वादित्यान् । सर्वान् । वसिष्ठाः- ऋषयः । अनु विदुः- ज्ञातवन्तः ॥७॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥ ७.०३३.०८

सूर्यस्य- सवितुः । ज्योतिः । इव । वक्षथः- वसिष्ठानां प्रकाशः । समुद्रस्य- अर्णवस्य । महिमा । इव । गभीरः । वातस्य- वायोः । प्रजवः- प्रवेगः । इव । वसिष्ठानां वेगः । वसिष्ठाः । वः- युष्माकम् । स्तोमः- मन्त्रः । अन्येन- इतरेण । अन्वेतवे- अन्वेतुम् । न शक्यते ॥८॥

त इन्निण्यं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्शमभि सं चरन्ति ।

यमेन ततं परिधिं वयन्तोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ७.०३३.०९

ते- अमी वसिष्ठाः । हृदयस्य- हृदः । प्रकेतैः- प्रज्ञानैः । सहस्रवल्शम्- अनन्तशाखाम् । निण्यम्- रहस्यां प्रकृतिम् । सम्- सम्यक् । चरन्ति । यमेन- निमयाधिदैवतेन । ततम्- विस्तृताम् । परिधिम्- उपाधिम् । वयन्तः । नियमसम्पन्ना एवेति भावः । वसिष्ठाः- अतिशयेन चित्तवृत्तिस्तम्भकरा उपासकाः । अप्सरसः- मूलशक्तिधाराजातानन्दतरङ्गान् । उप सेदुः- उपासते ॥९॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा।

तत्ते जन्मोतैकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभारं ॥ ७.०३३.१०

विद्युतः ज्योतिः- तेजः। परि संजिहानम्- परित्यजन्तम्। यत्- यदा। त्वा- त्वाम्। मित्रावरुणा- मित्रावरुणौ। ऋताधिदेवता वरुणः। स्नेहाधिदेवता मित्रः। अपश्यताम्- कृपया ददर्शतुः। यत्- यदा। त्वा- भवन्तम्। विशः- निवेशनात्। प्रवेशात्। अगस्त्यः- ऋषिरुपासक आत्मसूर्यसञ्चाराय जडप्रतीकगिरिस्तम्भकारी। आजभार- आजहार। स्वीकृतवान्। तत्- तदा। वसिष्ठ। ते- तव। एकम्। जन्म। तेजस्त्यजत उपासकस्य स्नेहर्तावलम्बनेन चेतनेतरस्तम्भनशीलसिद्धिस्वीकरणेन च नवं जन्म भवतीति भावः ॥१०॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः।

द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददन्त ॥ ७.०३३.११

उत- अपि च। वसिष्ठ- ऋषे। ब्रह्मन्- मेधाविन् मन्त्रज्ञ उपासक। मैत्रावरुणः- स्नेहर्तजस्त्वमिति भावः। ऊर्वश्याः- मूलशक्तिधाराजानन्दतरङ्गात्। मनसोधि जातः- भावनातो जातः। दैव्येन- दिव्येन। ब्रह्मणा- विस्तारेण। द्रप्सम्- आनन्दतरङ्गः। स्कन्नम्- गळितः प्रवहित आसीत्। विश्वे देवाः- सर्वे देवाः। पुष्करे- जीवोदके। त्वा- त्वाम्। आददन्त- आदधुः ॥११॥

स प्रकेत उभयस्य प्रविद्वान्सहस्रदान उत वा सदानः।

यमेन ततं परिधिं वयिष्यन्नप्सरसः परि जज्ञे वसिष्ठः ॥ ७.०३३.१२

सः- असौ। प्रकेतः- प्राज्ञः। उभयस्य- अभ्युदयनिःश्रेयसयोः। प्रविद्वान्- प्रकर्षेण ज्ञाता। सहस्रदानः- प्रभूतदानः। सदानः- दानसम्पन्नः। यमेन- नियमाधिदैवतेन। ततम्- विस्तृताम्। परिधिम्- उपाधिम्। वयिष्यन्- वयन्। अप्सरसः- अप्सु मूलशक्तिधारासु जाताद्रसात्। वसिष्ठः- ऋषिः। परि जज्ञे- जातः ॥१२॥

सत्रे ह जातारिषिता नमोभिः कुम्भे रेतः सिषिचतुः समानम्।

ततौ ह मान उदियाय मध्यात्ततौ जातमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ॥ ७.०३३.१३

सत्रे- यज्ञे । जातौ- प्रादुर्भूतौ । तुविजातेति श्रुतेः । नमोभिः- मन्त्रैः । इषिता- प्रेरितौ । मित्रावरुणौ । स्नेहाधिदेवता । ऋताधिदेवता च । कुम्भे- कलशे रसोपलब्धिस्थाने प्रतीके । समानम् । रेतः । सिषिचतुः- क्षरणमकुरुताम् । बीजवपनं चक्रतुः । ततः- अथ । मध्यात्- तत्सारत इति भावः । मानः- मान्यः । उदियाय- प्रादुर्भव । ततः- अथ । जातम् । वसिष्ठम्- अतिशयेन चित्तवृत्तिस्तम्भकरमुपासकम् । ऋषिम्- सूक्ष्मदर्शिनम् । आहुः- अवदन् । ऊर्वशीदर्शनान्मित्रावरुणयोः कलशे स्कन्धरेतसो जातो वसिष्ठः । अमोघत्वाद्देवतारेतसस्तस्य कलशपतनेनापि वसिष्ठजननम् । स्नेहाधिदेवता मित्रः । ऋताधिदेवता वरुणः । ऊर्वशी मूलशक्तिधाराजानन्दतरङ्गः । रसोपलब्धिस्थानप्रतीकः कलशः । आनन्दतरङ्गस्य स्नेहर्तबीजस्य प्रतीकयोगेन सञ्जातो वसिष्ठो महर्षिरुपासक इति भावः ॥१३॥

उक्थभृतं सामभृतं बिभर्ति ग्रावाणं बिभ्रत्प्र वदत्यग्रे ।

उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना आ वो गच्छति प्रतृदो वसिष्ठः ॥ ७.०३३.१४

प्रतृदः- आवरणबाधकसमर्थान् । वः- युष्मान् । वसिष्ठः । आ गच्छति- आचार्यत्वेन अभिगच्छति । सुमनस्यमानाः- शोभनमनःसम्पन्नाः । एनम्- एतम् । उप आध्वम्- उपासत । उक्थभृतम्- ऋग्युक्तम् । सामभृतम्- साम गायन्तम् । ग्रावाणं बिभ्रत्- अभिषवपाषाणधारकम् । बिभर्ति- धारयति । अग्रे- सर्वेषामग्रे । प्र वदति- प्रब्रवीत्युपदिशतीति भावः ॥१४॥